

Κεφάλαιο Πρώτο

**Από τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο
έως την παραχώρηση
της Κύπρου στους Βρετανούς**

Πρώτο τμήμα
Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ

1. Η κατάκτηση της Κύπρου από τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο

Κατά τη διάρκεια της Γ΄ Σταυροφορίας, ο βασιλιάς της Αγγλίας Ριχάρδος Α΄ ο Λεοντόκαρδος κατέλαβε την Κύπρο (1191) που ήταν μία Βυζαντινή διοίκηση σε αποσύνθεση, όπως, άλλωστε, και όλη η πάλαι ποτέ κραταιά Βυζαντινή αυτοκρατορία. Το πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει ο Ριχάρδος ήταν διπλό: αφενός ο στρατιωτικός έλεγχος του νησιού από τη στιγμή που δεν μπορούσε να αφιερώσει σημαντικές δυνάμεις και αφετέρου οι απαιτήσεις του Γάλλου βασιλιά Φιλίππου Αυγούστου για διαμοιρασμό των λαφύρων. Τελικά και δεδομένου πως χρειαζόταν χρήματα για να πληρώσει τους στρατιώτες του που πολιορκούσαν την Άκρα, αλλά και για να αποζημιώσει τους Γάλλους, αν και για το τελευταίο δεν γνωρίζουμε τι τελικά έγινε, αποφάσισε να πουλήσει το νησί στους Ναΐτες ιππότες αντί 100.000 βυζαντινών (besants). Οι Ναΐτες για να μπορέσουν να πληρώσουν αυτό το ποσό επιδίωξαν να το εισπράξουν από τους Κύπριους επιβάλλοντας ένα τέλος το οποίο ανερχόταν στο 1/48 της τιμής των τροφίμων. Η απαίτηση αυτή προκάλεσε εξέγερση στις 5 Ιουλίου του 1192. Η καταστολή της εξέγερσης μπορεί να επιτεύχθηκε αλλά έκανε φανερό πως η κατοχή της Κύπρου δημιουργούσε πολλά βάρη στο Τάγμα. Έτσι, αποφασίστηκε να ζητηθεί από τον Ριχάρδο η ακύρωση της πώλησης. Τότε εμφανίστηκε στο προσκήνιο ο Γκυ ντε Λουιζινιάν (Guy de Lusignan), γόνος ισχυρής οικογένειας του Πουατού, ο οποίος είχε αναδειχθεί σε βασιλιά της Ιερουσαλήμ το 1186, αλλά για μία σειρά από λόγους η εξουσία του αυτή είχε αμφισβητηθεί από τους Βαρόνους, τους Σταυροφόρους, καθώς και τον ίδιο τον Ριχάρδο. Έτσι, η αγορά της Κύπρου του δημιούργησε μία νέα δυνατότητα άσκησης εξουσίας. Πρότεινε, λοιπόν, στον βασιλιά της Αγγλίας να του καταβάλει εκείνος τα 100.000 βυζαντινά. Η συμφωνία έκλεισε και ο Γκυ τον Μάιο του 1192 εγκαταστάθηκε ως αφέντης της Κύπρου (Richard, 1995a:02-3).

Οι λόγοι που οι Σταυροφόροι ήθελαν την κατοχή της Κύπρου σχετίζονταν με τη μεγάλη πίεση που αντιμετώπιζαν από τους Μουσουλμάνους στις κτήσεις τους

στη Συρία και στην Παλαιστίνη. Η Κύπρος αποτελούσε μία ασφαλή βάση διότι η επίθεση εναντίον της απαιτούσε ισχυρό στόλο, καλές καιρικές συνθήκες, ενώ συγκέντρωνε πολλά πλεονεκτήματα λόγω της θέσης της μεταξύ Ευρώπης και Ανατολής. Τέλος, σημαντική παράμετρος ήταν και οι εμπορικές δυνατότητες που έδινε το νησί, γι' αυτό άλλωστε πολλοί Βενετοί και άλλοι έμποροι είχαν ήδη εγκατασταθεί στην Κύπρο (Παυλίδης, 1992:14).

2. Η περίοδος της κυριαρχίας των Λουιζινιάν

Η μεταβίβαση της εξουσίας από τους Βυζαντινούς στους Δυτικούς είχε ποικίλες επιπτώσεις στη ζωή των Ελλήνων: οι άρχοντες όπως και οι επισκοπές και τα μοναστήρια είδαν να δημεύονται μεγάλα τμήματα από τις περιουσίες τους. Ταυτόχρονα, οι άρχοντες γνώρισαν θεσμική υποβάθμιση αφού εντάχθηκαν στη δεύτερη ιεραρχικά τάξη του φεουδαρχικού συστήματος, την τάξη των αστών. Στο κατώτερο τμήμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης βρίσκονταν οι πάροικοι, οι οποίοι ενώ μέχρι τότε είχαν συνδεδεμένη τη μοίρα τους με το κτήμα το οποίο καλλιεργούσαν, τώρα εξαρτιόνταν απευθείας από την εξουσία του φεουδάρχη.

Από εκεί και πέρα, οι Φράγκοι, σε αντίθεση με τους Βυζαντινούς, δεν προέβησαν σε ιδιαίτερες τροποποιήσεις σε επίπεδο περιφερειακής οργάνωσης. Υπήρχε το χωριό (*casal*) που είτε ήταν μία ανεξάρτητη διοικητική μονάδα είτε αποτελούσε τμήμα μιας ευρύτερης διοικητικής οργάνωσης, της *baliaggio*. Τα περισσότερα χωριά είχαν τη μορφή της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας. Διαιρούνταν, κατ' αρχάς, σε Δεσποτείες (*despotia*), δηλαδή τα κτήματα που καλλιεργούνταν άμεσα από τον γαιοκτήμονα, και σε κτήματα που εκμίσθωναν οι χωρικοί.

Μετά από όλες αυτές τις αλλαγές η κοινωνική διάρθρωση της κυπριακής κοινωνίας διαμορφώθηκε ως εξής: Υπήρχε η άρχουσα τάξη την οποία αποτελούσαν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες· σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν ο βασιλιάς, η Καθολική Εκκλησία και οι ανώτεροι αξιωματούχοι του κράτους. Βασικό στοιχείο συνοχής τους ήταν η ιδιοκτησία φέουδων. Τα φέουδα τα λάμβαναν είτε απευθείας από τον βασιλιά είτε ως προ-φέουδο οπότε οι κάτοχοι του ήταν υποχρεωμένοι να δώσουν όρκο υποτέλειας σε έναν άμεσο υποτελή του βασιλιά. Αρχικά η οργάνωση του βασιλείου διαχώριζε τα φέουδα ανάλογα με την οφειλόμενη υπηρεσία του κάθε μέλους της αριστοκρατίας: φέουδο ιππότη, φέουδο σκουταρίου (στρατιώτη που έφερε ασπίδα), φέουδο απλού ενόπλου. Ένα φέουδο μπορούσε να αποτελείται από γαίες ή από ετήσια εισοδήματα σε χρήμα (Richard, 1995:357-358).

Ο Γκυ ντε Λουιζινιάν διένειμε 200 φέουδα σε ευπατρίδες ενόπλους και 300 φέουδα σε ιππότες με εισόδημα 400 βυζαντινών. Οι γαίες που μοίρασε προέρχονταν είτε από τα αυτοκρατορικά κτήματα, είτε από την Ορθόδοξη Εκκλησία της οποίας οι δραστηριότητες υποβαθμίστηκαν και τέθηκαν κάτω από την εξουσία της Καθο-

λογικής Εκκλησίας¹, είτε από ιδιώτες που εγκατέλειψαν την Κύπρο. Μία τέτοια μορφή διανομή δείχνει την πρόθεση του Λουιζιανών να περιορίσει το μέγεθος των φέουδων, ώστε να μη μπορέσουν να αποτελέσουν κέντρα ανταγωνιστικά προς τη βασιλική εξουσία. Από αυτή την άποψη είναι χαρακτηριστική η σχετική πρόβλεψη σύμφωνα με την οποία τα φέουδα αυτά δεν μπορούσαν να μεταβιβασθούν παρά μόνο σε άμεσο απόγονο (γεννημένο από νόμιμο σύζυγο) αλλιώς επανέρχονταν στο Στέμμα (Gollenberg de, 1995:793).

Γύρω στα τέλη του 14ου αιώνα, υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν πως σημειώθηκε μία σημαντική αλλαγή στη μορφή της διοίκησης, κατά την οποία το νησί διαιρέθηκε σε 12 περιφέρειες, καθεμία από τις οποίες βρισκόταν υπό τη διοίκηση ενός βασιλικού αξιωματούχου (καπετάνιος ή τζιβιτάνος – chevetaine). Οι αξιωματούχοι αυτοί ασχολούνταν βασικά με την είσπραξη φόρων και άλλων βασιλικών προσόδων. Η εν λόγω εξέλιξη πρέπει να συνδέεται με την αλλαγή στο καθεστώς εκμετάλλευσης των βασιλικών κτημάτων από την πολιτική της εκμίσθωσης στην άμεση εκμετάλλευσή τους από το Στέμμα. (Μέχρι τότε οι Βασιλείες συνήθιζαν να εκχωρούν έναντι μισθώματος τα εισοδήματα από τις γαίες που περιελάμβανε η βασιλική κτηματική περιουσία.) (Edbury, 2003:423)

Η Συνέλευση των ενήλικων ευγενών, των φεουδαρχών και των ιπποτών αποτελούσε την Άνω Αυλή που προεδρευόταν από τον ίδιο τον βασιλιά. Ο βασιλιάς δεν μπορούσε να τιμωρήσει κανέναν από τους ευγενείς χωρίς τη σύμφωνη γνώμη της Άνω Αυλής. Ταυτόχρονα, λειτουργούσε ως κυβέρνηση αφού καθόριζε την κρατική πολιτική, ερμήνευε τους νόμους και θέσπιζε νέους. Στην Άνω Αυλή αποφασίζονταν ζητήματα βασιλικής διαδοχής και αντιβασιλείας, ενώ στη δικαιοδοσία της περιλαμβάνονταν όλα τα ζητήματα που αφορούσαν σε φέουδα και κατόχους φέουδων. Αποτελούσε τον χώρο μέσα στον οποίο οι φεουδάρχες έδιναν τη συγκα-

1. Στη βιβλιογραφία αναφέρεται πως οι φεουδάρχες συγκεκριμένα στις 11 Σεπτεμβρίου του 1222 ο εκπρόσωπος του Πάπα (Λεγάτος) Πελάγιος συγκάλεσε στην Αμμόχωστο σύνοδο λατίνων αρχιεραίων και ιπποτών όπου αποφασίστηκε η κατάργηση των 14 ορθόδοξων επισκοπικών εδρών και ο περιορισμός τους σε τέσσερις (Πάφου, Αμμοχώστου Λευκωσίας και Λεμεσού) σε αντιστοιχία με τις ισάριθμες καθολικές. Στην απόφαση της συνόδου επαναλήφθηκαν τα σχετικά διατάγματα περί υποταγής και όρκου πίστωσης που έπρεπε να αποδίδουν οι ορθόδοξοι στους καθολικούς επισκόπους στους οποίους όφειλαν να αναγνωρίζουν την υπεροχή τους και την πνευματική τους αρχηγία. Επίσης αποφασίστηκε να υπάρχει καθορισμένος αριθμός ορθόδοξων μοναχών σε κάθε μοναστήρι ο οποίος δε θα μπορούσε να μεταβληθεί (Κουρίτου 1907:31). Σε ανάλογες αποφάσεις ορίστηκε πως η εκλογή ορθόδοξου επισκόπου θα έπρεπε να επικυρωθεί από τον καθολικό επίσκοπο που εδρεύει στην ίδια περιοχή. Μόνο ο Πάπας θα έχει δικαίωμα καθαίρεσης ή μετάθεσης ορθόδοξου Επισκόπου ενώ σε περίπτωση δίκης που υπάγεται στην εκκλησιαστική δικαιοδοσία αν το ζήτημα αφορά μόνο ορθόδοξους τότε θα το δικάζει ο έλληνας επίσκοπος αλλά αν ένας από τους διάδικους είναι λατίνος τότε θα το δικάζει ο καθολικός επίσκοπος και η έφεση θα υποβάλλεται στον καθολικό αρχιεπίσκοπο. (Κουρίτου 1907: 49-50). Σε αυτό το πλαίσιο της υποβάθμισης της ορθόδοξης ιεραρχίας θα εκδοθεί από τον καθολικό Αρχιεπίσκοπο Ραφαήλ το 1260 εγκύκλιος όπου οι λατίνοι επίσκοποι θα αποκαλούνται αληθείς ποιμένες του νησιού ενώ οι ορθόδοξοι επεικώς μόνο ανεκτοί ενώ θα καταργηθεί και η θέση του Ορθόδοξου Αρχιεπίσκοπου (Κουρίτου 1907:53, 97).

τάθεσή τους για την πώληση βασιλικών γαιών και για τη σύναψη διπλωματικών συνθηκών (Edbury, 2003:406) Ως δικαστήριο η Άνω Αυλή ασχολείτο αποκλειστικά με θέματα ευγενών. Για τα ζητήματα των μη ευγενών καθώς και των ευγενών με τον απλό λαό επιλαμβανόταν η Κάτω Αυλή. Επρόκειτο για ορκωτό δικαστήριο τα μέλη του οποίου διορίζονταν από τον βασιλιά και προέρχονταν από τον αυτόχθονα αστικό λατινικό πληθυσμό (Παυλίδης, 1992:23-24). Στις αρμοδιότητές του ήταν όλα τα ζητήματα αστικού και ποινικού δικαίου (Edbury, 2003:421).

Τάξη-στήριγμα της αριστοκρατικής φεουδαρχίας ήταν η αστική τάξη των πόλεων. Οι αστοί διέμεναν εντός των τειχών της πόλης και είχαν ως υποχρέωση την υπεράσπισή τους. Για την υποχρέωσή τους αυτή είχαν λάβει 'αστικές εκχωρήσεις'. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, η στρατιωτική αυτή υποχρέωση σε μικρό βαθμό επιβάρυνε τους Κύπριους αστούς, οι δραστηριότητες των οποίων ήταν κυρίως δραστηριότητες εμπόρων και τεχνιτών. Η αστική εκχώρηση η οποία μπορούσε να περιέλθει και σε έναν ευγενή αλλά διεπόταν από το δικό της δίκαιο και δεν μπορούσε να ταυτισθεί με φέουδο, μεταβιβαζόταν σύμφωνα με τους κανόνες του αστικού δικαίου και υπέκειτο στην καταβολή επίσης εισφοράς. Οι αστοί υπάγονταν στο δικαστήριο των αστών στο οποίο συμμετείχαν ως ένορκοι άτομα που επιλέγονταν από την τάξη των αστών (Richard, 1995:359).

Άλλη ενδιάμεση τάξη ήταν εκείνη των λεγόμενων Τουρκόπουλων, σώματος στρατιωτών-ιππέων στο οποίο είχε εκχωρηθεί η παραχώρηση ενός φέουδου μικρότερης σημασίας από αυτά που εκχωρούνταν στους ευγενείς. Ένα τουρκόπουλο απολάμβανε κατά μέσο όρο το μισό ενός εισοδήματος που διέθετε ένας ευγενής (Παπαδόπουλος, 1995:765).

Ο λαός χωριζόταν στις εξής κατηγορίες:

- α) Υπήρχαν οι δουλοπάροικοι οι οποίοι ήταν η πιο υποτελής τάξη και πλήρωναν ως κεφαλικό φόρο στον φεουδάρχη τους 50 βυζαντινά τον χρόνο καθώς και τουλάχιστον το 1/3 της παραγωγής τους. Ήταν υποχρεωμένοι να δουλεύουν με τη μορφή της αγγαρείας στα κτήματα του φεουδάρχη κατά μέσο όρο δύο ημέρες την εβδομάδα, ενώ φορούσαν και το ένδυμα δουλοπάροικου που συννηθιζόταν στη Δύση. Μπορούσαν μαζί με όλη τους την οικογένεια να πωληθούν, ή να ανταλλαχθούν από τους κυρίους τους², οι οποίοι είχαν και την εξουσία να τους τιμωρούν με οποιαδήποτε ποινή πλην της θανατικής και του ακρωτηριασμού, ενώ απαγορευόταν να εγκαταλείψουν το φέουδο, δεδομένου ότι οι φεουδάρχες τούς θεωρούσαν τμήμα της κινητής τους περιουσίας. Ακόμη και οι γάμοι μεταξύ παροίκων που προέρχονταν από διαφορετικά κτήματα ήταν απαγορευμένοι. Επιπρόσθετα, τους επιβλήθηκαν και άλλου είδους παρακρατήσεις του εισοδήματός τους, όπως ήταν τα δικαιώματα γάμου, οι φόροι κηρών, οι φόροι κληρονομίας, η δεκάτη των

2. Στη βιβλιογραφία αναφέρεται πως οι φεουδάρχες αντάλλασαν τους πάροικους με άλογα, κυνηγετικά σκυλιά και γεράκια. Κάποτε ένα καλό γεράκι ανταλλάχθηκε με 500 πάροικους και αιχμάλωτους σκλάβους (Γραικού, 1991:151).

ζώνων, η πληρωμή για τη χρήση του μύλου, του αλωνιού, των υπηρεσιών του βοσκού και του αγροφύλακα. Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί πως και εντός των παρόικων υπήρχαν κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Κάποιοι είχαν δύο βόδια (οι λεγόμενοι ζευγαράτοι) και, κατά μέσο όρο για όλη την περίοδο της φραγκοκρατίας, τους παραχωρούνταν για καλλιέργεια 40 μόδια³ γης, κάποιοι άλλοι ένα βόδι (οι βοιδάτοι) και τους παραχωρούνταν 30 μόδια γης, ενώ σε όσους δεν είχαν κανένα βόδι (οι πεζοί) τους παραχωρούνταν για καλλιέργεια 20 μόδια γης. Ανάλογα δε με την περιοχή και την εποχή η αγγαρεία κυμαινόταν από μία έως τρεις ημέρες την εβδομάδα και η συνεισφορά σε είδος ξεκινούσε από το 1/3 και μπορούσε να φθάσει έως τα 4/10 της παραγωγής τους (Hadjidemetriou, 2002:192· Richard, 1995:365· Arbel, 1995:512· Παυλίδης, 1992:33).

- β) Λίγο πιο πάνω στην κοινωνική κλίμακα βρίσκονταν οι *perriarii* (περριάριοι), οι οποίοι είχαν εξαγοράσει στο προηγούμενο καθεστώς την ελευθερία τη δική τους και της οικογένειάς τους και ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν 15 χρυσά βυζαντινά νομίσματα τον χρόνο (το όνομά τους προέρχεται πιθανότατα από τα νομίσματα αυτά· άλλωστε, αυτός καθεαυτός ο όρος *hyperper* απέδιδε το νόμισμα). Επίσης, συνέχιζαν να πληρώνουν αντίστοιχους με τους πάροικους φόρους για τη γη που χρησιμοποιούσαν καθώς και για τους σπόρους. Οι *perriarii* απολάμβαναν το δικαίωμα της ελεύθερης μετακίνησης και επιλογής του τόπου κατοικίας τους. Δεν υπόκεινταν σε αγγαρείες ούτε έδιναν το 1/3 της παραγωγής τους. Οι πηγές τους αναφέρουν ως ένα υπόλειμμα του βυζαντινού καθεστώτος, όταν το προνόμιο της ελευθερίας τους και αυτής των απογόνων τους τους παραχωρήθηκε από κάποιους δούκες ή κατεπάνω (διοικητές επαρχιών) και συνέχισε να αναγνωρίζεται και από τους Φράγκους.
- γ) Τέλος, υπήρχαν και οι ελεύθεροι οι οποίοι ήταν πρώην δουλοπάροικοι που απελευθερώθηκαν είτε μέσω πληρωμής είτε λόγω της καλής θέλησης των κυρίων τους (Christodoulou, 1959:71). Ένας άλλος όρος για τους ελεύθερους είναι αυτός των Φραγκομάτων που προέρχεται από τη γαλλική λέξη *franchise* (απελευθέρωση). Κατοικούσαν είτε στις πόλεις είτε στην ύπαιθρο και είχαν το δικαίωμα να διατηρούν τη δική τους γη. Στην περίπτωση που η γη τους βρισκόταν εντός του φέουδου ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν μόνο ένα μικρό τμήμα της παραγωγής τους, από το 1/5 μέχρι το 1/10, στον φεουδάρχη. Από εκεί και πέρα οι φεουδάρχες δεν είχαν κάποια άλλη εξουσία επάνω τους και σε κάθε περίπτωση οι όποιες υποχρεώσεις τους προέρχονταν από συμβόλαια που είχαν συνάψει και όχι από το καθεστώς της δουλοπαροικίας, όπως συνέβαινε στην περίπτωση των πάροικων. Έτσι, δεν ενέπιπταν στη δικαιοδοσία του φεουδάρχη αλλά των δικαστηρίων, ενώ πλήρωναν φόρους στον βασιλιά για ορισμένα προνόμια που απολάμβαναν

3. Το μόδι ισοδυναμούσε περίπου με ένα στρέμμα.

καθώς και για το αλάτι (Hadjidemetriou, 2002:93). Τα πραγματικά αίτια της εμφάνισής τους πρέπει να αποδοθούν στις οικονομικές ανάγκες που είχε η μοναρχία αλλά και σε μία αύξηση της συνολικής οικονομικής ευημερίας των παροίκων⁴.

Σε πρώτο χρόνο, η εγκαθίδρυση της εξουσίας των Λουιζινιάν δεν επιβάρυνε περισσότερο, σε σχέση με το παρελθόν, το μεγαλύτερο τμήμα του κυπριακού πληθυσμού. Κυρίως ήταν οι κάτοικοι των πόλεων που βρέθηκαν σε δεινότερη θέση δεδομένου ότι οι Φράγκοι τούς υπέβαλαν σε προσωπική φορολογία. Αντίθετα, οι δουλοπάροικοι είδαν να διατηρούνται οι θεσμικές υποχρεώσεις που τους βάρυναν και στη Βυζαντινή περίοδο⁵, ενώ το γεγονός πως αυτές πραγματοποιούνταν προς όφελος του φεουδάρχη τους, ενώ μέχρι πρότινος προς όφελος του κράτους, καθόλου δεν άλλαζε την κατάσταση. Ωστόσο, αυτό αφορά μόνο στη θεσμική διάσταση και κινείται σε ένα κάπως φαινομενικό επίπεδο. Το τι πραγματικά συνέβαινε αποτυπώνεται καλύτερα στο κοινωνικό επίπεδο. Η ανάγκη να αναδιανείμει τη γη σε τόσο μεγάλο αριθμό ευγενών οδήγησε τους Λουιζινιάν να μειώσουν την έκταση των γαιών στις οποίες είχαν τη νομή οι πάροικοι. Έτσι με την έναρξη της φραγκοκρατίας, οι ζευγαράτοι περιορίστηκαν από 150 μόδια στα 40, οι βοιδάτοι από 50 στα 20 και οι πεζοί από 30 στα 10 (Παυλίδης, 1992:33), με αποτέλεσμα να μειωθεί κατακόρυφα το εισόδημά τους. Η κατάσταση θα χειροτερεύσει ακόμη περισσότερο όταν το θεσμικό πλαίσιο θα αλλάξει ριζικά με το πέρασμα του χρόνου καθώς και σε χρονιές σιτοδείας, ενώ η υποχρέωση της αγγαρίας θα αυξηθεί από δώδεκα σε 104 ημέρες τον χρόνο (κατ' άλλους σε 156) (Πάρδος, 2001:114). Το αποτέλεσμα ήταν οι φορολογικές υποχρεώσεις των αγροτών να είναι εξαιρετικά υψηλές σε σχέση με άλλες αγροτικές κοινωνίες της Ευρώπης της ίδιας περιόδου. Ωστόσο, η σημαντικότερη διαφορά είναι πως με τη δημιουργία των φέουδων συγκροτήθηκε ένα μοντέλο κοινωνικής δομής που ιστορικά χαρακτηριζόταν από στασιμότητα στην κοινωνική εξέλιξη των ανθρώπων, σε αντίθεση με την κατάσταση που επικρατούσε στη Βυζαντινή αυτοκρατορία όπου υπήρχε μεγαλύτερη ευελιξία.

4. Από αυτή την άποψη είναι χαρακτηριστική η προσπάθεια του βασιλιά Πέτρου Α΄, που βασίλευσε από το 1359 μέχρι το 1369, ο οποίος για να αντιμετωπίσει τις μεγάλες δαπάνες για τις εκστρατείες, τους πολέμους, τους μισθούς των στρατευμάτων και των προσωπικών εξόδων διόρισε έναν αξιωματούχο, τον Ιωάννη ντε Σταθία, για να επεξεργαστεί ένα σχέδιο για την αύξηση των βασιλικών εσόδων βάσει της πώλησης της ελευθερίας σε πολλούς πάροικους. Πράγματι το σχέδιο εκπονήθηκε και σταδιακά πάροικοι που ανήκαν στα βασιλικά φέουδα εξαγόρασαν την ελευθερία τους, δίνοντας από 1.000 μέχρι 2.000 άσπρα (Παυλίδης, 1992:166-167).

5. Πολύ σύντομα αναφέρουμε πως κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής περιόδου υπήρχαν οι πάροικοι οι οποίοι είχαν εκμισθώσει μία ευρύτερη αγροτική κοινότητα της οποίας οι γαίες ανήκαν στο κράτος είτε σε μεγάλες ιδιοκτησίες γης, όπως η Εκκλησία. Η κοινότητα φορολογείτο ως σύνολο και ο κάθε εκμισθωτής ήταν υποχρεωμένος να καταβάλλει το μερίδιό του στη φορολογία. Παράλληλα, υπήρχαν και μορφές δουλείας. Στην περίπτωση αυτή οι καλλιεργητές ζούσαν σε χωριά δούλων όπου εργάζονταν προς όφελος του κυρίου τους, ο οποίος πλήρωνε τους φόρους, και ήταν προσδεμένοι με τη γη (Christodoulou, 1959:70-71).

Οι Φραγκομάτοι ή απελεύθεροι, τέλος, οφείλουν την εμφάνισή τους στον σχετικό πλουτισμό που είχε αρχίσει να παρατηρείται την περίοδο των Λουιζινιάν. Οι Φραγκομάτοι είχαν κατορθώσει να εξαγοράσουν από τις αρχές την ελευθερία τους, στην οποία εξέλιξη συντέλεσε και η παροδική προμήθεια της Κύπρου με δούλους, με συνέπεια είτε την αύξηση των απελευθέρων είτε τη βελτίωση της ζωής των δουλοπάροικων. Από αυτή την άποψη είναι χαρακτηριστική η μείωση των ημερών της αγγαρείας από τρεις σε δύο την εβδομάδα (Richard, 1977:351-352).

3. Η κρίση της Φραγκοκρατίας

Η κρίση στο φραγκικό καθεστώς άρχισε να γίνεται αντιληπτή από το 1373, όταν οι Γενουάτες εισέβαλαν και κατέλαβαν την Αμμόχωστο. Φυσικά η εξέλιξη αυτή θα πρέπει να θεωρηθεί προέκταση της γενικότερης όξυνσης του ανταγωνισμού μεταξύ Βενετίας και Γένουας που είχε ως αποτέλεσμα τον τρίτο βενετο-γενουατικό πόλεμο (1351-1355). Η αφορμή για την παρέμβαση των Γενουατών ήταν τα γεγονότα της 10ης Οκτωβρίου 1372, ημέρα κατά την οποία ο Πέτρος Β΄, που είχε ήδη στεφθεί τον προηγούμενο Ιανουάριο βασιλιάς της Κύπρου στη Λευκωσία, στέφθηκε και βασιλιάς της Ιερουσαλήμ στην Αμμόχωστο. Τότε ξέσπασαν αιματηρά επεισόδια μεταξύ της φραγκικής και της γενουατικής κοινότητας, με τους Κύπριους να παρατάσσονται στο πλευρό των Φράγκων. Το αποτέλεσμα ήταν να υποστούν οι Γενουάτες μεγάλες καταστροφές (Edbury, 2003:432-433), για τις οποίες ζήτησαν να αποζημιωθούν. Η αδυναμία, όμως του βασιλιά να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις τους είχε ως αποτέλεσμα τη στρατιωτική επέμβαση της Γένουας, η οποία βρήκε έτσι την ευκαιρία να ικανοποιήσει ένα παλιό όνειρό της, την κατάληψη της Αμμοχώστου. Τελικά, η πόλη θα καταληφθεί και θα παραχωρηθεί από τους Ενετούς με τη μορφή ενέχυρου έναντι των απαιτήσεων των Γενουατών. Στην πραγματικότητα, ο τελευταίος ενδιαφέρονταν για την αποκλειστική εκμετάλλευση του λιμανιού. Τελικά, μετά τον θάνατο του Πέτρου Β΄, ο Ιάκωβος που τον διαδέχθηκε στον θρόνο συμφώνησε στην οριστική παραχώρηση της Αμμοχώστου. Η συμφωνία περιελάμβανε την κυριαρχία της Γένουας στην πόλη, στο λιμάνι και σε μία περιμετρική λωρίδα έκτασης δύο λευγών. Σε αντάλλαγμα, ο Ιάκωβος απελευθερωνόταν από το καθεστώς αιχμαλωσίας που του είχαν επιβάλει οι Γενουάτες για τη συμμετοχή του στην πόλεμο εναντίον τους και αναγνωριζόταν ως ο νόμιμος βασιλιάς της Κύπρου (Γάσπαρης, 2001:70-71).

Αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι πως το γεγονός ότι ακόμη και ο Πάπας φαίνεται πως είχε δώσει κάποιο είδος έγκρισης για την αποστολή των Γενουατών φανερώνει τις ανησυχίες που είχαν αρχίσει να δημιουργούνται για τη σταθερότητα του φραγκικού καθεστώτος σε αυτό το ιδιαίτερα νευραλγικό νησί. Οι ανησυχίες αυτές, που σχετιζόνταν με την αναδυόμενη δύναμη των μουσουλμάνων, θα αποδειχθούν σωστές όταν, το 1426, πραγματοποιήθηκε η εισβολή των Μαμελούκων στην Κύπρο. Με πρόσχημα την ανοχή των Φράγκων απέναντι στην πειρατεία, ο

Σουλτάνος της Αιγύπτου επιχείρησε να θέσει την Κύπρο υπό την κυριαρχία του. Η ήττα που θα γνώρισε ο βασιλικός στρατός και η αιχμαλωσία του βασιλιά Ιανού από τους Μαμελούκους, που μετά από τέσσερις ημέρες λεπλασιών και καταστροφών θα αποχωρήσουν, θα οδηγήσουν το νησί σε μία χαοτική κατάσταση η οποία θα λειτουργήσει ως προπομπός σε όσα έμελλαν να ακολουθήσουν. Η Κύπρος θα βρεθεί διαιρεμένη σε τέσσερα τμήματα: την Αμμόχωστο την οποία συνεχίζουν να ελέγχουν οι Γενουάτες, την υπό τους Φράγκους Κερύνεια, την Πάφο που βρισκόταν σε κατάσταση αναρχίας λόγω της αυτονομιστικής δράσης ενός μισθοφόρου ονόματι Σφόρτζα και των Ισπανών στρατιωτών, και τις υπόλοιπες περιοχές του νησιού όπου έχει ξεσπάσει εξέγερση των χωρικών υπό την ηγεσία του Ρε (Βασιλιά) Αλέξη, ενός πάροικου από τον Πενταδάκτυλο. Το γεγονός πως σε σύντομο χρονικό διάστημα η τάξη αποκαταστάθηκε στο νησί, με την εξαίρεση της Αμμοχώστου, καθόλου δεν μειώνει τις διαστάσεις του πραγματικού προβλήματος. Και αυτό γιατί στη συνέχεια ο Σουλτάνος ζήτησε και πέτυχε 200.000 δουκάτα ως αμοιβή για να απελευθερώσει τον Ιανό καθώς και επίσιο φόρο υποτέλειας που ανερχόταν σε 5.000 δουκάτα. Με αυτό τον τρόπο η Κύπρος έχανε εν μέρει την ανεξαρτησία της και δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως στο μέλλον οι Σουλτάνοι του Καϊρού θα απαιτούσαν να έχουν λόγο στα κυπριακά πράγματα.

Ο θάνατος του Ιωάννη Β΄ το 1458, θα επιταχύνει τις εξελίξεις, οδηγώντας σε δειναστική κρίση μεταξύ της βασίλισσας Καρλότας κόρης του Ιωάννη Β΄ και της δεύτερης συζύγου του, της Ελληνίδας πριγκίπισσας Ελένης Παλαιολόγου, και του Ιακώβου, νόθου αδελφού του Ιωάννη. Ο τελευταίος κατέφυγε στους Μαμελούκους, ενώ η Καρλότα ζήτησε τη βοήθεια της Δύσης. Η Γένουα θεώρησε πως έπρεπε να υποστηρίξει τη βασίλισσα γιατί κινδύνευαν τα συμφέροντά της στην Αμμόχωστο. Αντιθέτως, η Βενετία αρνήθηκε να δώσει την υποστήριξή της λαμβάνοντας υπόψη τα δικά της εμπορικά συμφέροντα στον χώρο της ΝΑ. Μεσογείου και ιδιαίτερα προς την Αίγυπτο. Το 1460, ο Ιάκωβος θα καταλάβει τη Λευκωσία και τη Δυτική Κύπρο και το επόμενο έτος θα έχει επεκταθεί σε ολόκληρη την Κύπρο πλην της Κερύνειας και της Αμμοχώστου, τις οποίες θα καταλάβει τελικά το 1464 (Γάσπαρης, 2001:77).

Η οθωμανική απειλή, αλλά και μία σειρά από άλλες παραμέτρους, όπως θεομηνίες και η επιδημία πανώλης που ενέσκηψαν στις αρχές της δεκαετίας του 1470, θα εξασθενίσουν οικονομικά την Κύπρο και θα οδηγήσουν τον Ιάκωβο να συνάψει συμμαχία με τη Βενετία μέσω του γάμου του με την Αικατερίνη Κορνάρο. Ο θάνατος του Ιακώβου, το 1473, και η ανάρρηση στον θρόνο της Αικατερίνης είχαν ως αποτέλεσμα την επάνδρωση όλων των σημαντικών θέσεων του Βασιλείου με Ενετούς αξιωματούχους, ενώ εξουδετερώθηκαν όσοι κρίθηκε πως ήταν αντίθετοι προς τα βενετικά συμφέροντα. Επιπλέον, η Βενετία χρησιμοποίησε την κατίσχυση των Οθωμανών στη γύρω περιοχή [δεδομένου ότι ο Οθωμανός σουλτάνος Βαγιαζίτ Β΄ (1481-1512) είχε επανειλημμένα απειλήσει την Κύπρο κατά τη διάρκεια των πολέμων ενάντια στους Μαμελούκους που είχαν ξεκινήσει από το 1484] ως επιχείρημα για να πείσει τον Σουλτάνο της Αιγύπτου να αποδεχθεί την εκχώρηση της

Κύπρου, υπό την προϋπόθεση πως θα συνέχιζε να εισπράττει το φόρο υποτέλειας. Έτσι, το 1489 υψώθηκε στην Κύπρο η σημαία της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου.

4. Η Περίοδος της Ενετοκρατίας (1474-1578)

Με την προσάρτηση της Κύπρου, οι Ενετοί απέβλεπαν στην ενίσχυση του εμπορίου τους, με την απρόσκοπτη λειτουργία των θαλάσσιων συγκοινωνιών, τον ανεφοδιασμό των βενετικών πλοίων που ανέπτυσαν εμπορική δραστηριότητα στην Α. Μεσόγειο, και την όσο πιο αποδοτική οικονομική εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών του νησιού (κυρίως ζάχαρη και αλάτι). Επίσης, με εφελτήριο την Κύπρο, θα μπορούσαν εύκολα να διεισδύσουν στην Ασία, στους δρόμους των μπαχαρικών (Τσικνάκης, 2001:84).

Προς τούτο, η Βενετική Δημοκρατία έδειξε ιδιαίτερη μέριμνα για την όσο το δυνατόν καλύτερη στρατιωτική περιφρούρηση της Κύπρου και την εγκαθίδρυση μιας ισχυρής τοπικής κυβέρνησης. Οι Βενετοί διατήρησαν το φεουδαρχικό σύστημα καθώς και τη διοικητική οργάνωση του νησιού σε 12 περιοχές (Λευκωσίας, Αμμοχώστου, Καρπασίας, Μεσαορίας, Λετάγυιας, Πάφου, Αλυκών, Κερύνειας, Αυδήμου, Χρυσοχούς, Πεντάγυιας, Μαζωτού). Επικεφαλής της διοίκησης τέθηκε ο Δόγης, Βενετός υπήκοος, που εκλεγόταν με μυστική ψηφοφορία από το Μέγα Συμβούλιο της τάξης των Πατρικών για διετή θητεία. Ο Δόγης ασκούσε την εξουσία συνεπικουρούμενος από δύο Συμβούλους, γνωστοί ως Διοικητές, με διετή επίσης θητεία, που και αυτοί εκλέγονταν από το Μέγα Συμβούλιο. Η τριπρόσωπη αυτή αρχή αντιπροσώπευε τη Βενετική Δημοκρατία στο νησί (Αριστείδου, 1990, Α':37-39). Τις νομοθετικές αρμοδιότητες ασκούσαν αποκλειστικά τα αρμόδια όργανα της Βενετικής Δημοκρατίας. Η Άνω Αυλή καταργήθηκε και δημιουργήθηκαν τα συμβούλια της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου, τα οποία εκπροσωπούσαν τρόπο τινά τις αντίστοιχες περιοχές στις βενετικές αρχές. Λέμε τρόπο τινά γιατί η κατάργηση της Άνω Αυλής αφαιρέσε όλα τα δικαιώματα άσκησης εξουσίας από τους Φράγκους ευγενείς. Από την άλλη, το συμβούλιο της Λευκωσίας εξέφραζε τα αιτήματα των ευγενών αυτής της πόλης, ενώ δεδομένης της απουσίας ευγενών από την Αμμόχωστο, το συμβούλιο της τελευταίας εκπροσωπούσε κυρίως τα συμφέροντα των αστικών της στρωμάτων (Arbel, 1986:207-210).

Σε επίπεδο περιφερειακής οργάνωσης δεν παρατηρήθηκαν θεσμικές αλλαγές και το χωριό συνέχισε να παραμένει η βασική μονάδα διοικητικής οργάνωσης. Ωστόσο, πρέπει να παρατηρηθεί πως η αύξηση του αριθμού των Φραγκομάτων που ξεκίνησε την περίοδο των Φράγκων και συνεχίστηκε μέχρι και λίγο πριν τα μέσα του 16ου αιώνα (βλ. παρακ.), όπως και η σταδιακή χειραφέτηση των παροίκων είχαν σημαντικές συνέπειες και στην οργάνωση του χώρου. Οι δεσποτείες έχασαν εδάφη, ενώ χωράφια που σε πρώτο στάδιο ήταν ακαλλιεργητα και χρησιμοποιούνταν ως βοσκότοποι ή για άλλους σκοπούς πέρασαν στην κατοχή των αγροτών-καλλιεργητών.

Η κοινωνική διάρθρωση δεν διέφερε ιδιαίτερα από εκείνη της Φραγκοκρατίας, παρουσιάζοντας την εξής εικόνα: α) Στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκονταν οι ευγενείς και οι φεουδάρχες· β) ακολουθούσαν οι αστοί, δηλαδή οι κάτοικοι των πόλεων που δεν είχαν κάποιο τίτλο ευγενείας αλλά χαρακτηρίζονταν ως εύρωστοι οικονομικά, όπως ήταν οι έμποροι, οι βιοτέχνες, οι γιατροί, οι δικηγόροι, οι συμβολαιογράφοι, οι ναυτικοί, οι στρατιωτικοί και πολιτικοί υπάλληλοι κ.λπ.· γ) ο απλός λαός που τον αποτελούσαν οι χωρικοί καθώς και όσοι κάτοικοι των πόλεων δεν ανήκαν σε μία από τις προηγούμενες κοινωνικές ομάδες. Ο λαός χωριζόταν σε δύο υποκατηγορίες. Υπήρχαν οι απελεύθεροι ή φραγκομάτοι και οι πάροικοι ή δουλοπάροικοι. Οι απελεύθεροι διατηρούσαν την ελευθερία τους, πληρώνοντας στον φεουδάρχη το 1/4 έως και το 1/6 της παραγωγής τους, έχοντας την κυριότητα της γης που καλλιεργούσαν. Για να νυμφευθούν χρειάζονταν την άδεια των Αρχών, ενώ σε περίπτωση επιγαμίας με πάροικο υποβιβάζονταν στην κατηγορία των παροίκων. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, πως οι όποιες ελευθερίες τους περιορίζονταν εντός του αγροτικού πλαισίου, δηλαδή ήταν αποκλεισμένοι από τις ελευθερίες και τις ευκαιρίες που απολάμβαναν αποκλειστικά τα μέλη της αστικής κοινωνίας (Arbel, 1995:517· Αριστείδου, 1998:374-375). Οι πάροικοι, από την άλλη, βρίσκονταν σε χειρότερη κατάσταση από τους Φραγκομάτους, αφού ήταν στην απόλυτη κυριότητα των φεουδαρχών χωρίς κανένα απολύτως δικαίωμα. Θεωρούνταν αναπόσπαστο στοιχείο του φέουδου και οι φεουδάρχες είχαν το δικαίωμα να τους ενοικιάζουν, να τους δανείζουν, να τους πωλούν ή να τους μεταβιβάζουν μαζί με τις περιουσίες τους, όπως τα κινητά αντικείμενα και τα εργαλεία. Οι υποχρεώσεις των δουλοπάροικων ήταν η προσφορά δωρεάν εργασίας (αγγαρεία) τριών ημερών την εβδομάδα στον φεουδάρχη, η παράδοση τμήματος της παραγωγής τους που κυμαινόταν μεταξύ του 1/3 και των 4/10, η απασχόληση για δέκα ημέρες κάθε χρόνο σε δημόσια έργα, ενώ πλήρωναν και επίσης φόρο που κυμαινόταν μεταξύ 15 και 50 βυζαντινών (Αριστείδου, 1990:91-93· Kyrris, 1985:246).

Τα στοιχεία που διαθέτουμε αποδεικνύουν πως οι Κύπριοι περιήλθαν σε δεινότερη θέση απ' ό,τι την εποχή των Λουιζιγιάνων. Η ενετική διοίκηση ήταν πολύ πιο πιεστική, ενώ οι αγρότες ζούσαν σε άθλιες συνθήκες και στον κρατικό μηχανισμό επικρατούσε μεγάλη διαφθορά (Αριστείδου, 1990:96). Η φορολογία που είχε επιβληθεί ήταν η βαρύτερη σε όλη την ενετική επικράτεια. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν η επιβολή ξεχωριστού φόρου για τα σιτηρά που πωλούνταν στην περίμετρο της Λευκωσίας, η φορολογία επί των αγοροπωλησιών μικρών ποσοτήτων τροφίμων που πραγματοποιούνταν μεταξύ ιδιωτών, καθώς και η επιβολή φόρου ακόμη και για την κατοχή οικιακών ζώων (Αριστείδου, 1998:378). Ταυτόχρονα θεσπίστηκαν οι υποχρεωτικές παραδόσεις του σιταριού, η καλύτερη τήρηση δημοτολογίου για τη γνώση του πόσοι, ποιοι και πού είναι οι δουλοπάροικοι, η υποχρέωση στους φραγκομάτους να συμμετέχουν στην αγγαρεία, ενώ από ένα σημείο και μετά περιορίστηκαν οι απελευθερώσεις παροίκων (Richard, 1977:352). Σύμφωνα με στοιχεία που παραθέτει ο Kyrris, στα τέλη του 15ου αιώνα με αρχές του 16ου αιώνα, οι πά-

ροικοι υπολογίζονταν να είναι 47.185, ενώ οι ελεύθεροι αγρότες 77.066, δηλαδή οι τελευταίοι ήταν κατά λίγο πάνω από 50% περισσότεροι από τους πάροικους. Στη δεκαετία 1530-1540, υπήρχαν 70.050 πάροικοι και 95.000 ελεύθεροι αγρότες, δηλαδή οι ελεύθεροι αγρότες τώρα ήταν κατά 35% περισσότεροι από τους πάροικους. Τέλος, το 1562 οι πάροικοι είχαν φθάσει τους 83.653, ενώ οι ελεύθεροι αγρότες είχαν περιοριστεί στους 47.053, δηλαδή μέσα σε 30 περίπου χρόνια είχε υπάρξει μία ραγδαία ανατροπή της αναλογίας και οι πάροικοι ήταν πλέον κατά 77% περισσότεροι από τους ελεύθερους αγρότες (Kyrris, 1985:246). Από την άλλη, ο Arbel, παραθέτοντας μία σειρά πηγών, ενίοτε αρκετά αντιφατικών μεταξύ τους⁶, δείχνει πως είναι πιθανό στη δεκαετία του 1520 οι πάροικοι να ήταν περίπου 54.000 και οι Φραγκομάτοι 41.000, πράγμα που μέσα από πολλές αυξομειώσεις άλλαξε στη συνέχεια, με αποτέλεσμα το 1569 τα δύο κοινωνικά στρώματα να αποτελούνται από 70.000 άτομα έκαστο (Arbel, 2000:224- 225). Ας παραδεχθούμε πως σε ένα τέτοιο ζήτημα δεν είναι δυνατό να έχουμε σαφή γνώση. Από την άλλη κρατάμε το συμπέρασμα πως όποιες και αν είναι οι ακριβείς καταμετρήσεις δεν μπορούμε να μιλάμε για μία πολιτική μαζικής απελευθέρωσης των παροίκων.

Από πολλούς μελετητές υποστηρίζεται πως η στάση αυτών των Ενετών οφειλόταν σε μία συνειδητή πολιτική που αποσκοπούσε στο να αποκομίσουν οι φεουδάρχες όσο το δυνατόν μεγαλύτερα εισοδήματα, έτσι ώστε, αφ' ενός, να μη στρέφονται κατά της Ενετικής Δημοκρατίας και, αφ' ετέρου, να μη δημιουργούνται σχέσεις συμμαχίας μεταξύ αριστοκρατίας και κυριαρχούμενων τάξεων (Hadjidemetriou, 2002:251). Σε αυτό το πλαίσιο, της διατήρησης, δηλαδή, σε μαζική κλίμακα των παροίκων, εντάσσονται μία σειρά από μέτρα που έλαβε η ενετική κυβέρνηση. Για παράδειγμα, το 1494 εκδόθηκε απόφαση σύμφωνα με την οποία η απελευθέρωση παροίκου που ανήκε στα κρατικά κτήματα θα γινόταν μόνο ύστερα από άδεια του Συμβουλίου των Δέκα. Παράλληλα, επιχειρήθηκε να υπάρξουν οι έλεγχοι ώστε να αποφεύγονται οι δραπετεύσεις παροίκων από χωριά που ανήκαν σε κτήσεις του στέμματος⁷ έγιναν πιο αυστηροί, ενώ διενεργούνταν και συστηματικές απογραφές. Ακόμη, περιορίστηκε ο διορισμός παροίκων ως κληρικών ή ενόρκων του χωριού, ενώ μετριάστηκε και το δικαίωμα του καθεδρικού ναού της Λευκωσίας να ελευθερώνει έκθετα βρέφη, δηλαδή παιδιά δουλοπαροίκων, που αφήνονταν στο κατώφλι του, και προβλέφθηκε δίωξη εκείνων που εγκατέλειπαν τα βρέφη τους στον ναό με σκοπό την απελευθέρωσή τους. Τέλος, τέθηκε υπό αυστηρό έλεγχο η προσφυγή στον μοναστικό βίο που απάλλαζε τον μοναχό από τα δουλοπαροικιακά καθήκοντα (Arbel, 1995:519).

6. Π.χ., διαφορετικές πηγές για το ίδιο έτος (1563) υπολογίζουν η μία τον κυπριακό πληθυσμό στα 180.000 άτομα και η άλλη στα 230.000.

7. Τα υπάρχοντα στοιχεία δείχνουν πως οικογένειες παροίκων λόγω της διαρκούς κακομεταχείρισης αναγκάζονταν να εκπατρίζονται κρυφά. Τον Μάρτιο του 1519, υπήρχαν στη Ρόδο περίπου 500 Κύπριοι πάροικοι που κατά καιρούς είχαν φύγει από την Κύπρο. Για να αντιμετωπίσει αυτό το φαινόμενο, το Συμβούλιο των Δέκα εξέδωσε διάταγμα σύμφωνα με το οποίο κανένας καπετάνιος πλοίου δεν είχε δικαίωμα να μεταφέρει Κύπριο πάροικο αν δεν έφερε δελτίο αναχώρησης υπογεγραμμένο από την Κυβέρνηση της Κύπρου (Αριστείδου, 1998:376).

Με την ανωτέρω η πολιτική ο κυπριακός λαός παραδόθηκε σε πρωτοφανή δυστυχία. Διαβλέποντας οι Ενετοί ότι ήταν αναμενόμενο να προκληθούν εξεγέρσεις και αντιδράσεις προσπάθησαν να λάβουν μία σειρά από μέτρα προκειμένου οι Κύπριοι χωρικοί να ελαφρυνθούν από το βάρος των υποχρεώσεών τους. Έτσι, εμμένοντας στο δουλοπαροικιακό πλαίσιο κατήργησαν τη δικαιοδοσία των γαιοκτημόνων επί των παροίκων και καθιέρωσαν το *Regimento* στη Λευκωσία ως πρωτόδικη αρχή για όλες τις υποθέσεις που αφορούσαν στους δουλοπάροικους. Επίσης, ελάττωσαν τις δουλοπαροικιακές οφειλές, ενώ οι πάροικοι που έφθναν τα εξήντα τους χρόνια απαλλάσσονταν από όλες τις δουλοπαροικιακές υποχρεώσεις εκτός από μία συμβολική συνεισφορά. Παράλληλα, καταργήθηκε ο φόρος των κτηνών στα κρατικά κτήματα, ο φόρος κληρονομίας, καθώς και ο γαμήλιος φόρος στις γαίες του στέμματος, ενώ αναγνωρίστηκε το δικαίωμα κληρονομίας σε παράπλευρους κληρονόμους παροίκων. Πλάι σε αυτές τις οικονομικές ελαφρύνσεις, υιοθετήθηκαν και μία σειρά από μέτρα «κοινωνικής πολιτικής»: Διορίστηκε γιατρός για να φροντίζει τους πάροικους του στέμματος, ο οποίος είχε τη δυνατότητα να εξαιρεί από καθήκοντά τους όσους δεν ήταν σε θέση να εργαστούν λόγω της κατάστασης της υγείας τους. Θεσμοθετήθηκε ειδικό επίδομα για πάροικες μπότερες που δεν μπορούσαν να θηλάσουν, έτσι ώστε να προσλαμβάνουν παραμάνες, ενώ οι πιο φτωχοί πάροικοι λάμβαναν δημητριακά για να ζήσουν. Τέλος, η Δημοκρατία έκτιζε καλύβες για πάροικους και διένειμε χρήματα και κουβέρτες σε νεόνυμφες γυναίκες παροίκων και σε ορφανά (Arbel, 1995:514-515).

Η βελτίωση της θέσης και της ζωής των παροίκων είχε ως αποτέλεσμα την εξομοίωσή τους σχεδόν με τους Φραγκομάτους, οι οποίοι λόγω της αύξησής τους είχαν μετασχηματιστεί σε μία ευρεία κοινωνική κατηγορία. Ήδη από την αρχή της ενετικής κυριαρχίας όλοι οι φραγκομάτοι ηλικίας 15 με 60 ετών ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται 10 ημέρες τον χρόνο στις οχυρώσεις της Αμμοχώστου ή της Κερύνειας, ή αντ' αυτού να πληρώνουν 5 βυζαντινά, ενώ αργότερα ο χρόνος αυτός μειώθηκε σε 6 ημέρες ή 3 βυζαντινά. Από εκεί και πέρα είχαν θεσπιστεί μία σειρά από κανόνες οι οποίοι δημιουργούσαν ένα πλαίσιο ιδιαίτερα δύσκολης διαβίωσης για τους φραγκομάτους, οι οποίοι, όπως και οι πάροικοι, καταγράφονταν στους καταλόγους των κτηματικών μητρώων, πλήρωναν τη δεκάτη και τον φόρο αλατιού καθώς και απέδιδαν τμήμα του εισοδήματός τους στους γαιοκτήμονες, ασκούσαν καθήκοντα ακτοφυλάκων και είχαν υποχρέωση υπηρετήσεως σε δημόσια έργα. Μπορούσαν να συνάπτουν συμφωνίες με τον γαιοκτήμονα για τη χρήση γης αλλά αυτό ήταν για περιορισμένο διάστημα, ενώ οι γόννοι από γάμους μεταξύ δουλοπαροίκων και φραγκομάτων θεωρούνταν δουλοπάροικοι. Με άλλα λόγια, ίσως τα στατιστικά στοιχεία και η κατανομή τους στις δύο κοινωνικές κατηγορίες να μην έχουν τόσο σημασία αφού στην πραγματικότητα με τις θεσμικές αυτές αλλαγές οι Ενετοί επιδίωκαν τη δημιουργία μιας πληθυσμιακά μεγάλης κοινωνικής κατηγορίας των κυριαρχούμενων στρωμάτων με μικρές διαφορές στο εσωτερικό της. Πρόκειται για εξέλιξη που, αφ' ενός, θεσμοποιεί μία κοινωνική υποβάθμιση των

φραγκομάτων αλλά αφετέρου συμβάλλει στη δημιουργία ενός ευρύτερου κοινωνικού στρώματος που έχει αρκετούς λόγους να είναι δυσαρεστημένο από την υπάρχουσα κατάσταση. Σε αυτό το πλαίσιο μπορούμε να κατανοήσουμε τις διάφορες προσπάθειες αλλαγής αυτής της κατάστασης που σημειώθηκαν τα τελευταία χρόνια της Ενετοκρατίας και οι οποίες έχουν ποιοτική διαφορά σε σχέση με ό,τι συνέβαινε παλαιότερα. Μέχρι το 1550 οι όποιες απόπειρες αλλαγής της εξουσίας αφορούσαν σε κινήσεις αριστοκρατών απέναντι στην υπάρχουσα ηγετική ομάδα⁸. Στη συνέχεια, όμως, υπήρξαν πρωτοβουλίες Κύπριων χωρικών (1551⁹, 1565) οι οποίοι ζήτησαν από τον Μεγάλο Βεζίρη να παρέμβει η Οθωμανική αυτοκρατορία στο νησί ώστε να απελευθερωθούν¹⁰. Σε αυτό θα πρέπει να προστεθεί και η εξέγερση του λαού της Λευκωσίας το 1565 λόγω της μεγάλης ξηρασίας εκείνου του έτους. Τα σπαρτά σχεδόν δεν βλάστησαν και η ελάχιστη παραγωγή που συγκεντρώθηκε από τους κυβερνήτες σε κρατικές αποθήκες σχεδιαζόταν να πωληθεί σε υψηλές τιμές. Τότε ο εξεγερμένος λαός περικύκλωσε τα σπίτια των διοικητών, αναγκάζοντάς τους να ανοίξουν τις αποθήκες και να μοιράσουν τα σιτηρά (Αριστείδου, 2001:595).

Το συνολικό συμπέρασμα είναι πως οι Ενετοί με τη στρατηγική που υιοθέτησαν και η οποία επικεντρώθηκε σχεδόν αποκλειστικά στην εσωτερική οργάνωση της ζωής στην Κύπρο, αφ' ενός, παραγνώρισαν τη σημασία που είχε ο κίνδυνος κατάληψης του νησιού από τους Οθωμανούς και, αφ' ετέρου, υποβάθμισαν το κλίμα κοινωνικής δυσαρέσκειας που είχε δημιουργηθεί. Μόνο προς το τέλος της κυριαρχίας τους, βλέποντας την απειλή που ερχόταν και φοβούμενοι την πιθανότητα σύναψης μιας συμμαχίας των Κυπρίων με τους Τούρκους, εξουσιοδότησαν τους κυβερνήτες να χειραφετήσουν τους δουλοπάροικους και να προσφέρουν πρόσθετες ελευθερίες στους Φραγκομάτους. Ωστόσο, ήταν ήδη πολύ αργά γιατί σε λίγο, το 1570, θα εκδηλωνόταν η τουρκική εισβολή που αναμενόταν για καιρό, και η οποία θα κατέληγε στην κατάκτηση της Κύπρου από τους Οθωμανούς (Arbel, 1995:520).

5. Σχετικά με την πτώση των Ενετών

Η άνοδος της ισχύος των Οθωμανών και η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1453 όξυνε την αντιπαράθεση μεταξύ Οθωμανών και Μαμελούκων. Τελικά, το 1517 ο Οθωμανός σουλτάνος Σελίμ Α΄ Γιαβούζ (1512-1520) κατέλαβε την Αίγυπτο, νικώ-

8. Βλ. και τα σχετικά στοιχεία που παραθέτει η Αριστείδου (Αριστείδου, 2001:592-594).

9. Στα σχετικά έγγραφα του 1551, οι 47 υπογράφωντες Κύπριοι χωρικοί από 13 χωριά ανέφεραν πως οι Βενετοί ασκούσαν άδικη και καταπιεστική εξουσία στο νησί, ζητούσαν από τον Σουλτάνο να τους απαλλάξει από την «εχθρική», όπως την αποκαλούσαν, διοίκηση και να τους κάνει υπηκόους του, και εγγυώνταν ότι ο Σουλτάνος θα μπορεί να εισπράττει 8.000 δουκάτα τον χρόνο που ήταν η επίσημη πρόσδοδος των χωριών.

10. Όπως παρατηρεί ο Αποστολόπουλος, «Οι ίδιοι οι Βενετοί σε υπομνήματά τους τόνιζαν τον κίνδυνο συνεργασίας των κατώτερων στρωμάτων του πληθυσμού με τους Οθωμανούς, σε ενδεχόμενη βενετοτουρκική σύγκρουση στο νησί» (Αποστολόπουλος, 2011:669-670).

ντας τον Τουμανπάι Β΄, και έθεσε τέρμα στην κυριαρχία των Μαμελούκων στη χώρα. Το αποτέλεσμα ήταν, και δεδομένου πως οι Οθωμανοί είχαν στο μεταξύ κατακτήσει και τη Συρία-Παλαιστίνη, ότι η Κύπρος βρέθηκε να περιβάλλεται από περιοχές που εξουσιάζονταν από τους Οθωμανούς. Η επόμενη κίνηση του Σελίμ ήταν να στείλει αγγελιαφόρους τόσο στην Κύπρο όσο και στη Βενετία για να ανακοινώσει πως αυτός είναι πλέον ο νέος ηγεμόνας της Αιγύπτου. Οι Βενετοί, φοβούμενοι ότι οι Οθωμανοί θα καταλάβουν το νησί, αποδέχθηκαν τη νέα κατάσταση και την υποχρεώσή τους να πληρώνουν τον φόρο υποτέλειας στους Οθωμανούς (Παυλίδης, 1992:337-338). Η κίνηση αυτή των Ενετών θεωρήθηκε ως σημαντική διπλωματική επιτυχία δεδομένου πως τον Δεκέμβριο του 1522 οι Οθωμανοί εισέβαλαν και στη Ρόδο αναγκάζοντας τους Ιωαννίτες ιππότες να συνθηκολογήσουν και να καταφύγουν στη Δύση. Όπως σωστά παρατηρεί ο Hill (Hill, γ΄ τόμος: 834), προκαλεί εντύπωση το γεγονός πως η Κύπρος κατόρθωσε να παραμείνει στα χέρια των Βενετών για μισό ακόμη αιώνα. Βεβαίως τούτο οφείλεται σε μία σειρά από επιδέξιους διπλωματικούς χειρισμούς των Βενετών. Για παράδειγμα, πέραν τη αρχικής συνθήκης του 1521, συνομολόγησαν και δεύτερη συνθήκη το 1539. Ο φόρος υποτέλειας καταβαλλόταν τακτικά ενώ δεν δίστασαν να κολακεύσουν τον Σουλτάνο, συγκαίροντάς τον επίσημα για την κατάκτηση της Ρόδου! Από εκεί και πέρα, αφού οι Οθωμανοί είχαν κατακτήσει σχεδόν ολοσχερώς, εκτός της Κρήτης, την Α. Μεσόγειο, η Κύπρος δεν είχε γι' αυτούς κάποια στρατηγική σημασία πλην της περίπτωσης να εμπλέκονταν σε πόλεμο με τους Ενετούς. Επιπλέον, υπήρχαν αντιρρήσεις μέσα στην Αυλή του Σουλτάνου, δεδομένου ότι οι εμπορικές δραστηριότητες της Βενετίας εξυπηρετούσαν και τις οθωμανικές κτήσεις. Τελευταίο αλλά όχι έσχατο, σε όλο αυτό διάστημα, ο Σουλτάνος πραγματοποιούσε πολεμικές επιχειρήσεις σε άλλες περιοχές (από την Ουγγαρία μέχρι τη Λιβύη) και είχε σε αυτές επικεντρώσει την προσοχή του (Παυλίδης, 1992:343).

Ωστόσο, η μεγάλη αλλαγή στις διαθέσεις των Οθωμανών σημειώθηκε με την ανάρρηση στον θρόνο του Σελίμ Β΄, ο οποίος επιθυμούσε να ξεκινήσει τη βασιλεία του με μία κατάκτηση, και η Κύπρος τού προσέφερε μία εύκολη λύση. Έπειτα ρόλο έπαιξε και η ανάγκη διασφάλισης των λιμανιών της Κύπρου για την ασφαλέστερη διεξαγωγή του εμπορίου με τη Συρία και την Αίγυπτο. Ο σημαντικότερος, όμως, παράγοντας έχει να κάνει με το γεγονός πως οι Οθωμανοί μετά την εξάπλωσή τους στον χώρο που εκτείνεται από τη Μικρά Ασία μέχρι τη Συρία, την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο δεν μπορούσαν να ανεχθούν την παρουσία της χριστιανικής Κύπρου ως σφήνας στο σώμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Και αυτό γιατί φοβούνταν πως μπορούσε να αποτελέσει σημείο συνάντησης των ευρωπαϊκών στόλων στην Α. Μεσόγειο, τη στιγμή, μάλιστα, που ο πάπας Πίος Ε΄ απεργαζόταν τη συγκρότηση μιας συμμαχίας όλων των χριστιανικών κρατών (Παυλίδης, 1992:364).

Άλλος σημαντικότερος λόγος ήταν η πτώση του εμπορίου στην Ανατολή, γεγονός που οφειλόταν στις γεωγραφικές ανακαλύψεις¹¹. Η παρακμή του εμπορίου

11. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Braudel: «Ίσως πρέπει να αντιστρέψουμε την πολύ παλιά ασφαλή εξήγηση, που ωστόσο δεν έχει εκλείψει, ότι δηλαδή οι τουρκικές κατακτήσεις προ-

στον χώρο της Μεσογείου και το άνοιγμα νέων θαλάσσιων δρόμων όπου δραστηριοποιήθηκαν εμπορικά άλλες χώρες (Τσικνάκης, 2001:85) θα έχει ως συνέπεια την εσωτερική οικονομική κρίση της Βενετίας και θα συντελέσει και στη στρατιωτική αποδυνάμωση της Κύπρου (Ζαχαριάδου, 1997:7). Η κατάσταση αυτή θα χειροτερεύσει ακόμη περισσότερο όταν στα τέλη του 1569 θα καταστραφούν από πυρκαγιά τα ναυπηγεία της Βενετίας. Η συγκυρία θα θεωρηθεί κατάλληλη από τους Οθωμανούς για την επίθεση στην Κύπρο. Έτσι, ξεκίνησαν στρατιωτικές προετοιμασίες και λίγο καιρό αργότερα, τον Φεβρουάριο του 1570, το μήνυμα που θα στείλει ο Σελίμ προς τους Ενετούς ήταν παραπάνω από σαφές: «Απαιτούμε από εσάς την Κύπρο, την οποία και θα μας δώσετε είτε με τη θέλησή σας είτε με τη βία. Μην ερεθίσετε το τρομερό μας ξίφος, γιατί διαφορετικά θα σας πολεμήσουμε ιδιαίτερα σκληρά και παντού. Ακόμη, μη βασιζέστε στα πλούτη σας διότι θα τα κάνουμε να φύγουν ξαφνικά από εσάς, όπως φεύγει ο χείμαρρος. Προσέξτε να μη μας εξοργίσετε» (αναφέρεται στο Παυλίδης, 1992:366).

Δεν έχει νόημα να αναφερθούμε λεπτομερώς στα γεγονότα της κατάληψης της Κύπρου¹². Ωστόσο, αξίζει να σταθούμε σε ένα σημείο που αφορά στη στάση των Ορθόδοξων Κυπρίων απέναντι στην εισβολή. Χωρίς να υπάρχουν πάρα πολύ λεπτομερή στοιχεία αυτό που προκύπτει είναι πως η συσσωρευμένη δυσαρέσκεια που χαρακτήριζε τη συμπεριφορά των Κύπριων αγροτών απέναντι στους Ενετούς δεν τους οδήγησε στο να θεωρήσουν τους Οθωμανούς ως εξωτερικούς κατακτητές. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στο να μη στρατευθούν οι χωρικοί στο πλευρό του ενεπικού στρατού. Οι μόνοι που έκοντες ακόντες πολέμησαν ενάντια στους Οθωμανούς ήταν οι Κύπριοι της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου επειδή ακριβώς δεν είχαν άλλη επιλογή. Θεωρούμε πως στην κατεύθυνση της μη εμπλοκής συνέβαλαν και όσα συνέβησαν στα Λεύκαρα. Το χωριό παραδόθηκε χωρίς μάχη και οι κάτοικοί του δεν πειράχθηκαν από τους Οθωμανούς, οι οποίοι πίστευαν πως με αυτό τον τρόπο θα παραδειγματίζονταν και άλλες πόλεις ώστε να μην αντισταθούν. Για να αποτρέψουν αυτό το ενδεχόμενο, οι Ενετοί πραγματοποίησαν νυκτερινή επιδρομή και έσφαξαν τους κατοίκους των Λευκάρων. Το αποτέλεσμα ήταν ο κυπριακός πληθυσμός αντί να φοβηθεί την τουρκική εισβολή, να αντιμετωπίσει με θετικό τρόπο τους Οθωμανούς.

Με τον ντόπιο πληθυσμό μη διατεθειμένο να πολεμήσει και με τη Δύση προσανατολισμένη στις νέες κτήσεις, το μέλλον της Κύπρου ήταν προδιαγεγραμμένο. Οι σφοδρές μάχες που ξεκίνησαν στις 13 Ιουλίου 1570 και τελείωσαν στις 17 Αυγούστου 1571, κατέληξαν στην προσάρτηση της νήσου στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

κάλεσαν τις μεγάλες εξερευνησείς· ενώ αντίθετα οι μεγάλες ανακαλύψεις έκαναν την Ανατολή ζώνη μικρού ενδιαφέροντος, όπου οι Τούρκοι μπόρεσαν γι' αυτό τον λόγο να επεκταθούν και να εγκατασταθούν χωρίς μεγάλες δυσκολίες» (Braudel, 2002:361).

12. Για μία αρκετά εκτενή περιγραφή, βλ. το τρίτο κεφάλαιο του τόμου Β' της *Ιστορίας της Κύπρου*, Λευκωσία: Οδύσσεια, σελ. 69-86.